

NÉMETH KRISZTINA¹

WATCH-MEN

Bacsák Dániel, Hajdu Gábor, Gerő Márton, Szabó Fanni, Vigvári András (szerk.) (2012) *Kötetlen*.

Az ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium tanulmánykötete.

Budapest: ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium.

Az ELTE Társadalomtudományi Szakkollégiumának, amely 2012 óta Angelusz Róbert nevét viseli, 2008 óta jelennek meg *Kötetlen* címmel évkönyvei. Egyre kimunkáltabb, átgondoltabb munkákról van szó, miközben a sokféleség és a nyitottság továbbra is megmaradt. A szakmai színvonalra törekvést jelzi az is, hogy a mostani kötet tanulmányait nemcsak az aktív és senior szakkollégistákból álló szerkesztőség gondozta és válogatta, hanem felkért külső lektorok is véleményezték.

A *kötetlenség* megmutatkozik a témaválasztásban, a friss megközelítési módokban, de mindenekelőtt a kíváncsiságban és a tudományos munka önmagáért való művelésében. A világra nyitottság, az érdeklődés és az élvezettel művelt közös gondolkodás azonban nemcsak érdekes témafelvetésekhez vezet, egy-egy kiérlelt kutatói munka nemcsak díjnyertes OTDK-dolgozat formáját öltheti, hanem formálódó kutatói látásmódokat, habitusokat is körvonalaz. Ha egy kicsit visszapillantunk az időben, akkor jól mutatja mindezt az is, hogy az immár tíz éves szakkollégium alapítóinak jó része ma valamelyik társadalomtudományi doktori képzés hallgatója és/vagy továbbra is aktív szerepet játszik a szakkollégium életében; míg a fiatalabbak, így a jelen kötetben szereplő tanulmányok szerzői közül többen részt vettek az idei vagy a két évvel ezelőtti OTDK-konferenciákon, és a kötet két első díjas pályamunkát is tartalmaz.

A problémaérzékenység és az újszerű látásmód több kötetben szereplő írás sajátja. Schuller Csaba tanulmánya érdekes párhuzamokat láttat egy képregény szuperhősei és a szociális munkások különböző típusai között. Az összehasonlításban talán az a legdöbbenőbb, hogy miközben a *Watchmen* figurái esetenként norma nélküli, de mindenképp patológus antihősök, egy-egy a szociális munkások körében ismert beállítódás vagy dilemma megtestesítője is. A gondolatmenet legérdekesebb, de sajnos kevésbé kidolgozott része az, amikor a szerző a szociális munkások rejtett pályaválasztási motivációit vizsgáló kutatásokra hivatkozva elemzi a látszólag önzetlen segítségnyújtás mozgatórugóit, paradoxonjait, így a rejtett agressziót, a professzionális attitűdöt és az érzelmek megélésének háraitását, túlkontrollálását a magánéletben, az életgyávaságot stb. Schuller nem állítja ugyan, hogy a szakmai elköteleződéshez feltétlenül egyéni sorsfordulókon, személyes élményeken át vezet az út, azonban elgondolkodtató adat, hogy a szociális segítő szakmában dolgozók 56%-a be tud számolni valamilyen devianciáról a családjában vagy valamilyen családi indítatásról, problémáról, amelyre a választott pálya egyfajta kreatív feldolgozási módot is kínálhat. (Érdekes lenne tudni, hogyan alakul ez az arány a többi, tág értelemben vett „segítő szakma” művelőinek körében.)

¹ ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola

Újabb közös pont a képregénybeli szuper/antihősök és a szociális szakemberek között az önreflexió, azaz a saját személyiségükről való tudásuk, készségzintűvé tett és egyre növekvő önismeretük, amely (szerencsés esetben) erőforrásként használható egy-egy dilemma feloldásában és krízishelyzetben. A hatalmat kiszolgáló, megalkuvó vagy éppen lázadó hősöket és a szociális munkásokat nemcsak a beavatkozás dilemmája köti össze a szerző szerint, hanem az is, hogy mind a pusztításhoz, mind az építéshez hatalmuk van: értékeik, közvetítő szerepük egyszerre teszi őket lojálissá a szociálpolitikát finanszírozó államhoz, miközben bürokratikus segítségnyújtóként tagadhatatlan fegyelmező, szabályozó funkciójuk is van.

Egészen másfajta, a megértés és a beavatkozás igényétől áthatott, inkább a szakpolitikák térfelére sorolható témát választott Tóth Zsófia (*Nemek közötti egyenlőség és oktatáspolitikai. Magyarországi helyzetértékelés és megoldási lehetőségek*, 59-75.): a nemek közötti egyenlőség oktatási vetületét az Európai Unió irányelvek és a hazai esélyegyenlőségi stratégiák tükrében. Jóllehet a nemek közötti esélyegyenlőség szempontjából nem az oktatási rendszer a legproblematikusabb terület, a szerző helyesen mutat rá arra, hogy a gazdasági és a politikai részvételben, döntéshozatalban a nők lépéshátránya alapvetően már az iskolarendszer közvetítésével létrejön. A pedagógustársadalom csökkenő presztízszű és csekély érdekérvényesítő képességgel rendelkezik, „elnőiesedik” az alsó és középfokú oktatásban, míg a felsőoktatást és az oktatásirányítást továbbra is férfiak dominálják. Ennek fényében talán nem meglepő, mégis elgondolkodtató tény, hogy az iskolai előrehaladást és a pályaválasztást is erősen meghatározó, a szülői mintákból táplálkozó gender-attitűdön és az ebből fakadó hátrányokon, a „féloldalas” kompetenciákon az iskolai nevelés vajmi keveset változtat. A nemi sztereotípiákat megerősítő hagyományos nemiszerep-felfogás esetében is ugyanaz történik az oktatási rendszerben, mint általában a kulturális egyenlőtlenségek terén. Az iskolai nevelés a hátrányos helyzetet konzerválja, a hátrányok ledolgozásához nem nyújt igazán hatékony segítséget, miközben az előnyösebb helyzetűek – akik egyébként is több erőforrást, kompetenciát és rugalmasabb nemiszerep-mintákat hoznak magukkal az otthoni környezetből – szemléletén, képességein az iskola már lényegében nem változtat, és erre a sikeres iskolai szerepléshez, előmenetelhez már nincs is szükség.

Az újszerű megközelítésmód és a módszertani gondosság kettőse jellemzi Horzsa Gergely és Nyíró Zsanna készen kapott (azaz kutatói beavatkozás nélkül létrejött, „természetes”) kísérletekről szóló tanulmányát is. A nem tervezett kísérleti helyzeteket általában valamilyen drasztikus külső hatás vagy természeti katasztrófa hozza létre, így számos kutatói, etikai dilemma megkerülhető. Ám egy kész helyzet még nem biztosítja a megfelelő kísérleti elrendezést, így ez a kutatói kreativitás és problémamegoldó készség hatáskörébe kerül. Következésképpen a készen kapott helyzet önmagában még nem készen kapott kísérlet, ahogy önmagában a kísérleti elrendezés sem garantálja a kapott adatok belső és külső érvényességét, miközben a megismételhetetlenség eleve részben kontrollálhatatlan helyzetet teremt. Ugyanakkor a készen kapott kísérletek egyik pozitívuma a nagyfokú külső (ökológiai és populációs) érvényesség: általánosíthatók és modellálják, közelítik a „természetes” viselkedést. A belső érvényesség kérdésében, azaz a valódi oksági kapcsolat feltárásakor azonban a kutatók sokféle problémába ütközhetnek. Bár a szerzők erre is több megoldási alternatívával szolgálnak, talán érdemes lett volna részletesebben kitérni az okság szerepére a társadalomtudományos magyarázatban (ami ugyanakkor messzire mutat és társadalomfilozófiai kérdésekre torkollik). A jól felépített gondolatmenet végére már csak egy, a szerzők által felvetett kérdésre nincs válasz, jelesül: miért nem a szociológusok járnak élen a készen kapott kísérletek módszertanának kidolgozásában, holott segítségükkel értelmezhetővé válnak a felmérésekkel azonosított együttjárások?

Gondos, koncepciózus adatgyűjtéssel és kidolgozott módszerekkel épít fel különböző szociometriai adatfelvételekből Terplán Győző egy adatbázist, amelyben azt vizsgálja, az attraktivitás milyen egyéb tulajdonságokkal jár együtt a 10–19 évesek osztályközösségeiben (*Vonzónak lenni... Az attraktivitás és más tulajdonságok együtt-járásának vizsgálata szociometriai módszerek segítségével*, 29-57.). A vonzó külső a szociálpszichológiai szakirodalom szerint számos előnnyel járhat, így például kedvezőbb megítélést, nagyobb bizalmat ébreszthet. Terplán Győző ezeket az együttjárásokat tesztelte, és a kimutatott korrelációk mögötti okokat is megpróbálta felderíteni. Eredményei alapján a szakirodalomban feltételezett összefüggések ugyan kimutathatók, de a vártnál gyengébbek. Továbbá megállapítja, hogy a Mérei Ferenc által kidolgozott incidencia mutatók az újabb társadalmi változások fényében (miliók pluralitása, a választás szabadsága, a kapcsolatok online-offline mivolta stb.) újraértelmezhetők és értelmezendők. S azt sem szabad elfelejteni, hogy ezen mutatók mindenképp érzékenyek a csoportméretre, ami befolyásolja az eredményeket. Érdekes (és a kamaszkori tapasztalatokra igencsak rímelő) eredmény, hogy a lányok szemében a „legjobb fiúkat” a normaszegés, a kiemelkedő sportteljesítmény és népszerűség jellemzi, míg a lányoknál kis csoportméret esetén a szervező funkció kapcsolódik a „legjobb lány” kifejezéshez, nagyobb csoportokban viszont a javakkal való ellátottság a „menő” (mintegy státuszképzőként és jelzőként), s ez jár együtt leginkább az attraktivitással. A vonzó külsőnek a bizalom megszerzésében leginkább akkor jut szerep, ha a csoport túl nagy ahhoz, hogy mindenki részletekbe menő, pontos képet alkothasson a másikról.

A további három tanulmány egy-egy jól körülhatárolt társadalmi egység vagy kontextus értelmező leírására törekszik, különös figyelmet szentelve az érvényesség és az általánosíthatóság kérdéseinek és lehetőségeinek. Míg Horzsa Gergely és Vigvári András tanulmánya kvalitatív irányultságú, interjúkon és megfigyeléseken alapuló közösségkutatásról számol be, addig Bezenyi Tamás egy egyedi történetből kiragadott eseménysor elemzésével és társadalmi kontextusának feltárásával kimondva-kimondatlanul a mikrotörténet felé közelít. A jól lehatárolt, világos, megragadható társadalmi egységek kvalitatív vizsgálata mögött azonban mindhárom tanulmányban az aprólékos adatgyűjtés és a módszertani megalapozottság biztosítja, hogy ne csak a lokális kontextusok alapos leírásához, hanem a tágabb társadalmi közegre is kiterjeszhető tudáshoz jussunk. Vigvári András tanulmánya (*Régi és új világok harca. Egy beregi utca közösség tanulmánya*, 77-103.) áll legközelebb a közösségkutatásnak az amerikai társadalomtudományos hagyományokhoz kapcsolódó módszeréhez. Vizsgálódásai általánosíthatóságát a reprezentatív szomszédság teóriájával támasztja alá. Horzsa Gergely az interjúkból nyert kvalitatív adatokat kvantifikálja és a vidék hálózatosodása, illetve a projektosztály fogalmának segítségével ágyazza tágabb társadalmi kontextusba eredményeit (*A szervezet falai. Egy vidéki vendéglátó-komplexum és községe kapcsolatrendszere*, 153-187.). Bezenyi Tamás vizsgálódásának fókuszában a hatalom és az egyén viszonya áll (*Egy Don Quijote élete a Rákosi-korszakban*, 105-137.). Ezzel az olasz *microstoria* klasszikus műveit, megközelítési módjait juttatja eszünkbe, amelyek mikroszinten dinamizálják a struktúra és az egyén közti viszonyt úgy, hogy az egyedi esetben mindig ott az „egész”, akár cseppben a tenger.

Horzsa Gergely *A szervezet falai* című tanulmányában egy vidéki vendéglátóipari komplexum (egy szálloda és a hozzá kapcsolódó szórakoztató park) és a falusi környezete közt kialakult viszonyrendszert mutatja be. Bár az elemzés első lépésében az interjúkból kiszűrhető adatok kvantifikálása, azaz a kapcsolathálózat feltárása történik, az adatfelvétel és az adatok (azaz a hálózatelemzéssel kirajzolódó, szociológiai értelemben csoportként felfogható halmazok) értelmező leírása inkább egy „puhább” interpretatív, kontextuális megközelítésen alapul. Így válnak megragadhatóvá olyan jelenségek, mint a falusi turizmusnak a megélt hagyományokat kreatívan romboló, szelektív hatása, a vendég és vendéglátó közti kulturális különbség vagy a vállalkozás

vezetőinek és a helybelieknek eltérő vidékreprezentációja miatt kialakuló konfliktusok. A vizsgálódás kis léptéke látni engedi, hogy bár a falu és a benne felépült szálló kölcsönösen egymásra van utalva (hiszen a vállalkozás a településnek egyrészt adóbevételt jelent, és munkalehetőséget kínál, másfelől a falusias környezet elválaszthatatlan része a vendéglátóhely „brandjének”), a két fél közötti kooperáció korántsem problémamentes, így a halmozottan hátrányos helyzetű kistérségben a vállalkozástól remélt multiplikátorhatás egyelőre még várat magára. A munkaadó és a munkavállalók közötti kulturális és mentalitásbeli különbségek adnak magyarázatot számos konfliktusra, továbbá a szállodai alkalmazottak fluktuációjára, a kistermelők és a helyi vendégházak neheztelésére a komplexummal szemben, és megvilágítják a kölcsönösen érzékelt és az együttműködését megnehezítő „falakat”. Azonban a legnagyobb ellenérzés mégis abból fakad, hogy a kastélyszálló az egykori bárói rezidenciában telepedett meg, miközben a falusiak szemében ez az épületegyüttes a szocializmus idején az államosított közös vagyont jelenti, amely a mindenkinek mérsékelt jómódot és munkalehetőséget biztosító állami gazdaság központja volt. Az irigységet így leginkább az táplálja, hogy az egykori közös jólétet jelentő és ezért nosztalgikus visszaemlékezések tárgyát képező kastély mára magántulajdon, magánhaszon forrása, a luxuskörülményeket nyújtó falai pedig mindinkább átjárhatatlanok a helyiek számára.

Vigvári András *Régi és új világok harca – egy beregi utca közösségtanulmánya* című dolgozatában a vizsgált utcát mint szimbolikus küzdőteret értelmezi, ahol a tősgyökeres, a kisparaszti múlthoz kötődő helyiek és az újonnan betelepülők heterogén halmaza között a társadalmi, kulturális és életmódbeli különbségeket jellegzetes határmegvonó mechanizmusok újra meg újra megerősítik és jelentéssel telítik, és lehorgonyozzák a társadalmi térben.

Figyelemre méltó, miként lesz a kulturálisan, társadalmilag, etnikailag rendkívül vegyes csoportból a tősgyökeres utóparasztkok szemében homogén „cigány” csoport („*Cigányból nem lesz magyar, de magyarból lehet cigány*” – 88.). A megkülönböztetés igazi kulcsa nem feltétlenül (és kizárólag) az etnikai hovatartozás, hanem a paraszti életmód, a maga felhalmozó (illetve a státust reprezentáló fogyasztói) magatartásával, a tétlenség morális elítélésével, a föld paragon hagyásának tilalmával olyan érték-szabályokat ír elő, amelyeket a betelepülők különféle okokból nem tudnak vagy nem akarnak folytatni. A folyamatos határmegvonás az élet minden területén érezhető, így például a disznóölés rítusában és az arra meghívottak körében vagy az egymás közti cserében, a gazdaságilag irracionális, így inkább csak szimbolikus tőkeként értelmezhető háztájizásban, a kisállattartásban csakúgy, mint a helybeliek református hite és az általuk szektásoknak mondott, utcabeli romák pünkösdista vallásgyakorlata közti ellentétben. A határmegvonás mindig a kétséges, kétértelmű esetekben a legélesebb, így különösen érdekesek annak a félig roma származású („szőke cigány”) családnak az asszimilációs törekvései, amely bár elfogadja (elfogadná) a helybeliek paraszti ethoszát, mégsem kerülhetnek be a paraszti közösségbe, csak a perifériáján, egyfajta kliensként foglalhatnak helyet. Kérdés, mi lesz a világok harcának kimenetele az utcában. Az utóparaszti életforma saját magát számolta fel azzal az önkizsákmányoló életmóddal, amellyel a második generáció megteremtette a térbeli, társadalmi mobilitásához szükséges feltételeket, és az utódokat kivétel nélkül elvándorlásra bízta. Így makacs ellenállása, zártsága egyáltalán nem önmagáért való, leginkább a fenyegetett pozíciójával magyarázható. A „mindenki más” (romák, egyedülálló, deviánsok, pünkösdisták, betelepült városi munkások, „a falu bolondja”) csoportja sem igazi közösség, hiszen nincsen túl sok közös attribútumuk, hacsak az nem, hogy nem vállalják fel a régi világ diktálta értékeit. Azonban a roma pünkösdisták kis csoportját komplex viszonyok, kölcsönösség és lassanként megteremtett és átértett közösségtudat, identitás jellemzi – talán ők teremtenek majd ebben a beregi utcában új világot.

Bezsényi Tamás egy Rákosi-korszakbeli „Don Quijote” letartóztatásának és bebörtönzésének történetét elemzi a totális hatalom és az egyéni mozgástér, illetve a bolsevizmus mint erőszakos civilizatorikus ideológia és az egyéni habitus összeütközése szempontjából. Papp Simon, a nagyhírű olajmérnök koncepció perének elemzésében elsősorban a mikrohatalom működési mechanizmusai válnak láthatóvá, azok a folyamatok, amelyek a makroszintű hatalmi törekvések sajátos átértelmezéséhez, kicsorbulásához vezetnek vagy amelyek a legkisebb egyéni mozgásteret is erőforrássá alakítják (a taktika Michel de Certeau által bevezetett értelmében). E fogalom használata az eset értelmezésében egyrészt találó, mivel jól megvilágítja a totális hatalom és az egyén kapcsolatának egy-egy aspektusát, másrészt az adott esetben mégis problematikus. Míg a sikeres taktika mindig a környezet és a szabályok alapos ismeretéből fakad, erejét épp a merész húzások kiszámíthatatlansága és a szabályok kijátszása adja, addig Papp Simon nem igazán érti, mi történik körülötte, saját bevallása szerint sincs érzéke a politikához így nem is jut a taktikához elengedhetetlen gondolati lépéselőnyhöz.

Az elemzés konklúziója az, hogy Papp Simon neveltetése, sajátos úriember-önképe és nyugatias felsőbbrendűség-tudata (amit a dolgozat nem egészen tisztázott módon állít párhuzamba a saidi értelemben vett orientalizmussal) miatt nem tudott „bolsevikul beszélni”, s ezért nem tudta a hatalom sem egyértelmű ellenségként elhelyezni őt a diskurzív térben. Jóllehet, érvel a szerző, a koncepció pereknek éppen az volt a célja, hogy a nyilvános beismerő vallomással a vádlott erősítse meg a hatalom által megkonstruált párhuzamos világot, annak létezését, erejét és igazságát. Míg a középkori, kora újkori nyilvános kivégzéseken a test megbüntetése, megcsonkítása volt a cél, a modern koncepció perek az emberi psziché megcsonkításával, a lehetetlen vádak nyilvános beismertetésével teremtették meg és igazolták vissza a korlátlan hatalom hétköznapi tapasztalatát. Éppen ezért mind a vádak, mind az eljárás teljesen érthetetlen és értelmezhetetlen maradt Papp Simon számára, aki visszaemlékezéseiben sem tudja igazán feldolgozni, rekonstruálni a folyamatot, így egy felettébb ellentmondásos diskurzív térben csapongva próbál a történeteknek jelentést tulajdonítani, egyrészt a „finom ember”, másrészt a szakember magatartásmintáiból kiindulva. S amikor ezeket a kritériumokat nem tudja a büntetésvégrehajtás embereire alkalmazni előbűjik belőle az orientalista felsőbbrendűsége, illetve antiszemitizmusa. Ily módon viselkedése, esetlen vallomásai, „értetlenkedése” nem is értelmezhető a hatalommal szembeni heroikus ellenállásként vagy nyílt politikai állásfoglalásként. Inkább egy olyan személyiséget körvonalaz, aki az úriemberhez méltó körülmények és látszatok fenntartása érdekében még általa tudottan is értelmetlen kompromisszumokra is hajlandó.

Az Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium 2012-es évkönyvét meg lehet ítélni tudományos mércével is, azonban a Szakkollégium akkori igazgatója, Bugarszki Zsolt gondolatát idézve *„érdemes annak tudatában olvasni a kiadvány tanulmányait, hogy azok egyetlen sorát sem a kényszer, az iskolás megfelelés, netán a piaci szorítás szülte. Itt nem 'hallgatók' írnak, amit én a legszerencsétlenebb kifejezésnek tartok a magyar nyelvben, hanem gondolkodó fiatal emberek”* (Ambrus et al 2011: 7.).

HIVATKOZÁS:

Ambrus M., Bacskák D., Demeter E., Hajdu G., Gerő M., Király E., Krámer L., Meixner B., Nagy J. P., Sárkány A., Szabó F. és Szabó Zs. (szerk.) (2011) *Kötetlen. Az ELTE Társadalomtudományi Szakkollégium tanulmánykötete*. Budapest: ELTE

Társadalomtudományi Szakkollégium. Hozzáférhető: http://tarstudkoli.tatk.elte.hu/system/files/Kotetlen_2011.pdf
[letöltve: 2013-05-31]